

Multi- és/vagy interkulturális egyetem?

1.

Az európai filozófia és az európai egyetem összefüggéseit mind a filozófia felől, mind az egyetem oldaláról már számos tanulmányban vizsgáltam.¹ Erre nemcsak a filozófia szakterületén érdekelt egyetemi oktatói minőségemből kínálkozott jó rálátási lehetőség, hanem a romániai viszonyok között *egzisztenciális* kérdésként is felmerülő egyetem-problémával való mindennapos szembesülés és együttélés is erre sarkallt, két vonatkozásban: az elmúlt két évtizedre estek egyrészt a romániai magyar felsőoktatás újrászerveződésének, önmagára találásának a koncipiálási és intézményesülési folyamatai, másrészt részese és résztvevője lehettem a kolozsvári egyetemen zajló, az európai egyetemi eszméhez és gyakorlathoz való felzárkózást szolgáló átfogó és mélyreható reform folyamatoknak. Napjainkra egyik folyamat sem zárult le, nemcsak azért, mert nem mindig volt meg a szükséges intézményi és politikai akarat, hanem azért sem, mert időközben maguk a problémások is folyamatosan átszerveződtek. Ma már nem ugyanazon fogalmak mentén és gyakorlat szellemében gondolkodunk a magyar tannyelvű kisebbségi egyetemi oktatás önállósodási és önszerveződési törekvéseiről, mint 15–20 évvel ezelőtt. De összegytemei összefüggésekben tekintve is a Bologna-folyamat olyan, a közeljövőben lezárhatatlan változás-sorozatot indított el, amelynek az eseményei és tapasztalatai az egyetem mibenlétéről, helyzetéről és jövőjéről naponta elgondolkodásra készítetnek. Ilyen körülmények között a szó szoros értelmében vált egzisztenciális tapasztalattá az, amit az átrendeződési korszak kezdetén a posztmodern egyetem lényegével kapcsolatban Csejtei Dezső úgy fogalmazott meg, hogy „az univerzitás posztmodern értelemben véve sohasem »van«, hanem mindig csak »úton van«”², illetve az, amire Bókay Antal eképp utal: a *Bolognai Egyezmény* anélkül, hogy egyetlen szóval is kimondaná, sokkal többet céloz meg mint az európai egyetem működése új elveinek az élet-

¹ Ezek közül néhány fontosabb: Az egyetem eszméje a romániai magyar politikai-ideológiai mezőben. In *Paradox (tudat)állapotok*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996. 179–194; Egyetem-vitáink tanulságai; Az egyetem filozófiájáról. In *Kisebbségi létproblémák*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000. 101–117; 118–155. A mai tudomány etikai üzenete. In *Az értelem értelméről*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 102–117; Képesség válásunk a filozófiára. In Veress Károly (szerk.): *Tanítható-e ma a filozófia?* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2007. 165–179.

² Csejtei Dezső: Tűnődések a posztmodern univerzitás lehetőségéről. *Pompeji*, Szeged, 1991/3. 130.

be léptetését. „Ez a „több” – mondja Bókay – az egyetemi kultúrának, az egyetem eszméjének radikális átalakítását jelenti. A modern egyetemet most készül felváltani a posztmodern egyetem.”³ E frappáns megfogalmazás önkéntelenül is arra késztet, hogy megálljunk és elidőzzünk egy darabig a posztmodern egyetem gondolatánál. Én viszont mégsem ezt vélem a kijelentés hangsúlyos elemének, hanem inkább azt, ami az *egyetemi kultúra* szintagmába sűrítődik.

Az egyetemi társadalom és egyetemi kultúra valós állapotokat kifejező fogalmak: egységesen ragadják meg mindazt, ami az egyetemi élet, szemléletmód, szabályrendszer, eljárásmodok és magatartásformák sajátos világszerű szerveződéssel, egységesülésével, beépülésével és áthagyományozódásával jár. De itt most ennél többről, illetve másról van szó: az egyetem és a kultúra mélyebb, lényegibb összefüggéseiről, az egyetem és a filozófia viszonyának az áthatóbb megvilágításáról a *kultúra* irányából. Valamely egyetem falai között nemcsak egy inherens egyetemi kultúra termelődik ki, hanem az általánosan fennálló kulturális állapot önszemlélete és önértelmezése is, mivel az egyetemeket létesítő és fenntartó kultúra az egyetem tükrében nézhet szembe leginkább önmagával.

2.

A kérdés úgy tevődik fel: Létezik-e az európai kultúrában a tudománynak és az oktatásnak egy olyan alapvető hagyománya, amely nem valamilyen külsődleges képződményként, hirtelenjében összebarkácsolt konstruktumként tartalmazza az egyetem fogalmát, hanem a tudomány és oktatás, kutatás és képzés, igazság és tudás lényegi összefüggéseinek a mélyéből hozza fel azt, igazi *konceptusként*, onnan, ahol természetes módon megfogant? Karl Jaspers definíciója szerint az egyetem modern eszméjének tartalma „*az igazság keresése a tudomány útján.*”⁴ Ez arra utal, hogy az európai egyetem modern eszméje és gyakorlata az európai filozófia és egyetem lényegi összefüggését tételező kétségtelen *előfeltevésen* alapul. Ez az előfeltevés a modernitás domináns filozófiai paradigmájának – az *episztemológiai paradigmának* – köszönhetően hosszú időn keresztül viszonylag zavartalanul érvényesülhetett. Ebben a többé-kevésbé egységesként fellépő gondolkodásbeli beállítódásban a filozófia művelése elsődlegesen a megismerés kérdésével kapcsolódott össze. Ennek megfelelően a modern egyetem, mint az oktatók és hallgatók egységes szellemi közössége, illetve mint a tudományos képzés és kutatás intézménye, mint kutatással egybekötött oktatás,⁵ alapvetően a *megismerés* filozófiai paradigmáját jeleníti meg, mégpedig három –

³ Bókay Antal: A posztmodern egyetem kapujában. *Korunk*, 2004/11. 5.

⁴ Karl Jaspers: Az egyetem eszméje. In *Ész–Élet–Egzisztencia I. (Egyetem, nevelés, értelmiségi lét)*. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1990. 186.

⁵ Egy ilyenszerű, az egyetem mibenlétére és lényegére irányuló vizsgálódás nem terjed ki a magasabb szintű szakiskolákra és az újonnan alakult, hagyomány nélküli diplomagyárakra. Jaspers megjegyzése szerint is „*egy intézmény, mely az »egyetem« nevet viseli, e név által még nem egyetem.*” – Uo. 199.

egymással összefüggő – kiterjedési irányban: az egyetem eszméjét hordozó *szubjektumnak* egyszerre velejárója az igazságot hordozó elméleti tudás megszerzésére irányuló erőfeszítés, az elméleti tudás gyakorlati felhasználhatóságát szavatoló készségek és eljárások kialakítása, valamint az etikus elkötelezettség, amely az igazság kutatásában a vitán felüli szakmai kompetencia, a tudás felhasználásában pedig a közjó és emberi szabadság követelményeit érvényesítő morális tartás garanciája. Ily módon az egyetemi kutatás és oktatás szerves kapcsolata a *szemlélet és képzés* (Bildung) magasabbrendű egységében való egymáshoz tartozásként valósul meg, amivel az egyetemi kultúrának az emberi magatartásba és az átfogóbb kulturális folyamatokba való beépítődése is együtt jár.

Az egyetem mint *szemlélet* a különböző szempontú megközelítési módok találkozási helye, az igazság mibenlétére, kritériumaira vonatkozó diskurzus és nyelvi konszenzusképzés terepe, amelyen az igazságnak minden oldalról meg kell világítódnia, egyszerre több irányban is nyilvánvalóvá kell válnia. Csakis ebben a szemléleti horizontban válik beláthatóvá, hogy nincsenek végső ismeretek, és nincs végérvényesen rögzített mércéje az igazságnak. Az egyetem folytonos úton levés az igazsághoz, s ezen az úton formálódnak az igazság megítélésének és alátámasztásának feltételei is. Ezzel összhangban az egyetemen oktatott ismeretek állandó átalakulásban találhatók, és elsajátításuk a hozzájuk elvezető úton való előrehaladás, a különböző módszerekben és eljárásokban való jártasság megszerzése során történik. Ennek az oktatásnak a lényege a kutatás. Ebben mutatkozik meg az egyetemi és az egyetemen kívüli, például a főiskolai oktatás lényegi különbsége. Az egyetemen kívüli oktatásban egy zárt, szilárd, végleges és valamilyen célnak megfelelően felhasználható ismeretanyagot igyekeznek átadni. Ez ellenkezik a tulajdonképpeni egyetem szellemével, és akik erre vállalkoznak, főiskolává, szakiskolává alakítják át az egyetemet. Ezzel szemben az egyetemi *képzés* a tudomány művelésének képességeit kifejlesztő folyamat, de korántsem azonos a szó szűk értelmében vett szakképzéssel. Az egyetemen a tudományok mindegyikét a voltaképpeni tudományos megismerés *egészehez* való vonatkozásban művelik. Így az egyetemi képzés a konkrét szaktudományos kutatásban való részvételen keresztül a tudományba mint egyik jelentős emberi létszférába való bevezetést valósít meg, beleértve az erre jellemző mentalitást, beállítódást, magatartást és tevékenységi formák elsajátítását, ami egyszerre jelenti a tudomány szellemében való benneélést és a tudomány szelleme szerinti élési képességét a tudományon kívüli létszférákban.

Mindezek alapján azt lehet mondani, hogy a modern egyetem fogalma többé-kevésbé egységes, ugyanazon elvek szerint kifejlő egyetemi szellemiséget, struktúrát és gyakorlatot jelenít meg.

3.

A fentebbi kérdést így lehet tovább fogalmazni: Fenntartható-e az európai filozófia és az egyetem kapcsolatát hordozó előfeltevés a mai egyetem esetében? Ha igen, akkor a kortárs filozófiai paradigmák, valamint az egyetem eszméje és gyakorlata között szintén összefüggésnek kell fennállnia. Ennek valószínűségét viszont egy további kérdés bonyolítja: Van-e, illetve lehetséges-e manapság egységes filozófiai paradigma? Ugyanis a fundamentálonológiai, analitikus filozófiai, kognitív filozófiai, tudományfilozófiai, hermeneutikai, dekonstruktivista törekvéseket nehezen lehetne valamiféle – a modernitás episztemológiai paradigmájához hasonlóan egységes – paradigmába beilleszteni. Más szóval, a mai szellemi életben a filozófiai szemléletmódok és gondolkodásbeli beállítódások *pluralizálódásával* állunk szemben. Vajon ebből az következik, hogy az egyetemeszme is pluralizálódik? A kérdéssorozat tovább árnyalódik, amennyiben arra is odafigyelünk, hogy az alapvető kortárs filozófiai törekvések csak részben összpontosítanak a megismerés és a tudás kérdéskörére. Kérdéssé válik tehát, hogy fenntartható-e továbbra is egy domináns filozófiai paradigma és az egyetem eszméje közti összefüggés a megismerés tekintetében? Hiszen számos jel affelé mutat, hogy maga az egyetemi intézmény is kilép a tudományos képzés és kutatás hagyományos paradigmaticus kereteiből, s az egyetem valami *mássá* válik.

E mássá válási egyetemtörténelmi folyamat fogalmi megragadására szolgál a *posztmodern egyetem* fogalma. Ha viszont megvizsgáljuk, kiderül, hogy a „posztmodern” ebben az összefüggésben sokkal inkább gyűjtőfogalom, mintsem az egyetemeszme egy újszerű értelmének a hordozója. Mindazon egyetemi erőfeszítések fogalmi egybenyalábolása, amelyek a modern egyetemnek a társadalmi és környezeti elvárásokra, munkapiaci igényekre, finanszírozási gondokra, a tömegesedés, a globalizáció és a regionalizáció kihívásaira reformintézkedések sorozatával adott válaszaiban öltének testet. A modern egyetem egyrészt igyekszik fenntartani önmagával és a környezetével szemben azt a fajta igényt, amelyet Jaspers úgy fogalmazott meg, hogy „az egyetem az a hely, ahol a kor legvilágosabb tudatának kell kibontakoznia.”⁶ Másrészt a gazdasági-társadalmi-környezeti integráció valamint a mind erőteljesebb pénzügyi-piaci kiszolgáltatottság közepette a modern egyetem nap mint nap e tudat fokozódó elhomályosulásával szembesül. Ennélfogva a posztmodern egyetem fogalma egy olyan paradox létállapot feloldhatatlan (ön)ellentmondásosságában gyökerező küzdelemtörténetet jelenít meg, amely óhatatlanul a modern egyetem eszméjének és gyakorlatának a széttöredezéséhez vezet.

A posztmodern egyetem tehát korántsem a modern egyetem fogalmi alternatívája, inkább a modern egyetemeszme olyan szintű beteljesedése, illetve intéz-

⁶ K. Jaspers: i.m. 181.

ményi kiteljesítése, ahonnan beláthatókká válnak a modernitásban kitermelődött egyetemkoncepció határai és meghaladhatóságának lehetőség feltételei;⁷ nem egy domináns paradigma megnevezése, hanem inkább a jelzett paradigmatis sokféleség kifejeződése, illetve annak az egyetemtörténeli folyamatnak a diagnosztizálása, amelynek során a sokféleség és különbözőség válik paradigmatis meghatározottsággá.

A posztmodern egyetem tehát nem egy tényleges egyetemi paradigmaváltás hordozója, de a modern egyetem posztmodern kiteljesítésének horizontjában egyre erőteljesebben körvonalazódik egy küszöbön álló egyetemi paradigmaváltás szükségessége, és kirajzolódnak a lehetőségei.

4.

Most pedig visszatérhetünk az egyetem és a kultúra viszonyához, illetve ezen a ponton már semmiképpen sem térhetünk ki előle. Ugyanis Umberto Eco éppen a (poszt)modern egyetem előbb említett paradox létmódjának egyik fő dimenziójához, a tömegkommunikációnak az egyetem falai közötti úttöréséhez kapcsolódva írja: „A tömegkommunikáció megszerezhet olyan információkat, hogy egy bizonyos laboratóriumban egy bizonyos részecskét tanulmányoznak, de soha nem lesz képes megfelelő magyarázattal szolgálni az eseményre vonatkozóan. A tények terén a tömegkommunikáció elmondhatja, hogy mi történik éppen, de ami az interpretációt illeti, csak azt tudja elmondani, ami húsz éve volt hitelt érdemlő.”⁸ A diákok azért jönnek el az előadótermekbe, mert ott valami olyasmiről beszélnek, amihez a tömegkommunikáció még nem jutott el, s amire azt utolérné, „az egyetem már másról fog beszélni, vagy másról kell majd, hogy beszéljen”. „E húsz évnyi különbségbe illeszkedik az egyetemi kultúra” – mondja Eco, s e különbség megőrzésében és érvényre juttatásában lesz az egyetemeknek továbbra is „pótolhatatlan” szerepük.⁹ Az egyetemi kultúra közege tehát egy mindig érvényre jutó különbség az időben, a tapasztalatban, a szemléletmódban és az értelmezésben, azaz a különbség, amelyből éppen a lényege szerinti kultúra lép elő, az egyetem pedig az a „hely”, amelynek lényege éppen a különbség érvényre juttatásában rejlik, vagyis az a „hely”, ahol – Jaspers fentebb idézett szavai szerint – „a kor legvilágosabb tudatának kell kibontakoznia.” A két álláspont összecsengése egyértelműen jelzi az egyetem által hordozott kultúrákép és az egyetemen átszűrt kulturális önértelmezés, illetve a társadalomban és kultúrában élő egyetemi és egyetemértelmezés maradéktalan összefüggését.

Amennyiben valóban fennáll ilyen összefüggés a kultúra és egyetem között, annyiban az következik belőle, hogy az egyetem manapság tapasztalható átala-

⁷ Itt újból Csejtei Dezső megállapítására hivatkozhatunk, miszerint „az univerzitás modernizálásának végső értelme annak posztmodernizálásában rejlik”. – Csejtei D.: i.m. 131.

⁸ Umberto Eco: Egyetem és tömegkommunikáció. *Pompeji*, Szeged, 1993/1-2. 125.

⁹ Vö. uo.

kulása, mássá válása mögött kulturális szemléletváltás húzódik meg, amivel együtt jár mind a kulturális önértelmezés, mind pedig a filozófiai kultúrakonceptió megváltozása. Miben áll e kulturális szemléletváltás lényege, és hogyan hat ki a posztmodern univerzitás átrendeződési folyamataira?

A modernitásban a kultúra és egyetem közti összefüggés fennállását a kultúrának alapvető emberi létminőségként való (ön)értelmezése közvetítette. A modern kultúrafogalom szellemi kimunkálását az újkor folyamán egy olyan feltörekvő társadalmi szükséglet motiválta, amely a kialakuló új polgári társadalomnak és az abban élő embernek – a *polgárnak* – az emberi *önszemléletével* és az előző társadalmi állapotok meghaladására irányuló *önértékelési törekvéseivel* függött össze. A korszak filozófiailag is kimunkált embereszményét és emberi létminőségét *képzésként* érvényre juttató kultúra legrepresentatívabb intézményi keretét éppen az egyetem szolgált, mint a kultúraalkotó, hordozó és fenntartó értelmiségi elit kiképződésének közege. Ily módon a modern európai ember kulturális önképe, az ezt hordozó kultúra önértelmezése, valamint az egyetem kulturális önmeghatározása szervesen összefüggött egymással. A nyugati kultúra – valójában a nyugati *régió*, a Nyugat „regionális” kultúrája – hosszú időn keresztül *a kultúrának*, azaz univerzális értelemben vett kultúrának tudta önmagát. E kulturális öntudatot kifejező kultúrafogalom reflexív, spekulatív kimunkálását a filozófia vállalta fel, s a legkifinomultabb módon az egyetem ültette gyakorlatba. Ennélfogva a modern egyetem eredendően *monokulturális* intézmény. De éppen ebből kifolyólag az *univerzalitás paradoxonát* magában hordozó univerzitás. Az egyetem falai között megvalósuló, *kulturális univerzáléként* felfogott tudományos kutatás és képzés kultúrák fölé emelt univerzalitása egyúttal a (nyugati) kulturális sajátosságot is *a kultúra* univerzalitásaként juttatta érvényre.

Mindez arra vall, hogy egy adott kultúra, mint egy emberi közösség paradigmikus emberszemlélete és önértelmezése, egyszersmind az illető kultúra paradigmikus önszemléletét is magában hordozza. Az a mód, ahogyan egy emberi közösség a kultúrájában önnön emberi létminőségét felfogja és megérti, az adott kultúrának *mint kultúrának* a felfogását és megértését is jelenti egyben.

5.

Csak az utóbbi fél évszázad tapasztalati és kutatási horizontjában vált beláthatóvá az a belső ellentmondásosság, amely belülről is szétfeszítette az egységnek tűnő európai kultúrafogalom kereteit: egyrészt „az általában vett emberi élet általános és alapvető jellemzője az, hogy kultúrával rendelkezik”, s ennélfogva minden emberi közösségnek és társadalomnak megvan a maga kultúrája, másrészt pedig „éppen kultúrájuk az, ami megkülönbözteti egymástól az eltérő, területileg és történelmileg elkülönülő emberi közösségeket”.¹⁰ Ehhez társult

¹⁰ Márkus György: *Kultúra és modernitás. Hermeneutikai kísérletek*. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, Budapest, 1992. 9.

továbbá az a módszertani belátás is, hogy a kultúrával kapcsolatos bármely tudományos elmélet maga is egy meghatározott kultúra talaján áll, e kultúra elemeként konstituálódik, s mint ilyen az adott kultúra nézőpontjából tekinti a kultúra jelenségeit. Ily módon, lényegében minden kultúra definíció *paradigmatikus* jellegű, bár nem „a kultúrának”, hanem a lehetséges és vizsgált kultúrának egy meghatározott nézőpontból megfogalmazódó definíciója. E nézőpont hordozója viszont maga is egy kultúra. Ennélfogva valamely kultúra definíció úgy is értelmezhető, mint az adott kultúra – éppen a definíciós nézőpontot hordozó kultúra – *öndefiníciója*. Az „a kultúrát” érvényesítő egyetlen és domináns paradigma helyét a kulturális paradigmák sokasága és sokfélesége veszi át.

E belátások olyan kulturális tapasztalatok mentén bontakoznak ki, amelyek a kulturális dominancia meghaladása és a *kulturális pluralizmus* felvállalása irányába mutatnak. A „Másik” tapasztalata az egymással érintkező kultúrák számára komoly tapasztalati kihívást, a kultúraelméletek számára pedig hasonlóképpen komoly teoretikus kihívást jelent. A kritikai kultúrakutatás és ennek horizontjában a kultúra fogalmi újradefiniálásával kapcsolatos törekvések arra a kérdésre keresik a választ, hogy *hogyan lehet a Másikhoz való viszonyt olyanná változtatni, hogy abban a Másik a maga sajátos, konkrét valójában jelenjen meg és vegyen részt?* Már az újkor folyamán ténylegesen kibontakoztak azok a földrajzi, technikai, politikai feltételek, amelyek lehetővé tették az európai kultúra számára a más kultúrákkal való találkozást és érintkezést. Így a Másik problémája elsődlegesen a *másik kultúrával* való érintkezés és kapcsolatteremtés, a másik kultúrához való *viszonyulás* problémájaként jelentkezett.

6.

Az egymástól *különböző* kultúrák egymáshoz való viszonyának egyik alapmodellje a *multikulturalitás*, illetve ennek ideológiai vetülete, a *multikulturalizmus*.¹¹

A *multikulturalitás* esetében a hangsúly az egymás mellett élő, egymással önálló entitásokként kapcsolatba kerülő *egyes* kultúrákra tevődik. Egymás *mellé* létező, vagy egymás *mellé* kerülő/tevődő, de inkább többnyire nem egyenértékű, egymás *főlé* rendelődő kultúrákról van szó, amelyek készen álló, önnön másságukat hordozó és megjelenítő kulturális *szubjektumokként* viszonyulnak egymáshoz. Ebből kifolyólag a viszonyuk többnyire domináló és homogenizáló törekvésekkel terhelt; a domináns kultúra a vele kapcsolatba kerülő más kultúrák alárendelésére, asszimilációjára törekszik, a felmerülő kulturális különbségek megszüntetésére irányul. Az ilyen helyzetekben, még akkor is, ha nem kimunkált politikai stratégia tudatos megvalósításáról van szó, a demográfiai és hatal-

¹¹ A szakirodalomban nem mindig különítik el világosan ezeket a fogalmakat, illetve az általuk jelölt jelenségeket az *interkulturalitástól*. Pedig a különbség többek között a Másikhoz való viszony felfogása és értelmezése tekintetében is lényeges.

mi egyenlőtlenségek, a kulturális fölény érvényesülése spontán módon is asszimilációs, homogenizációs folyamatokat indítanak be. Ennélfogva a *multikulturalitás*, mint az egyes kultúrák sajátos értékeinek egymás mellé rendelésére, egymás vonatkozásában való megőrzésére és érvényesítésére irányuló viszonyrendszer és társadalmi-kulturális együttélési gyakorlat kialakítása, többé-kevésbé tudatos beavatkozást, az egyes kultúrák egymáshoz való viszonyának a politikai-erkölcsi szabályozását, tehát külsődleges szabályozó rendszerek kiépítését feltételezi. Ebben a kontextusban jön létre a *multikulturalizmus*, egyrészt mint az egymással érintkező kultúrák egymás mellett élésére vonatkozó, ideológiai, politikai tartalmakat forgalmazó elméleti diskurzus, másrészt pedig mint e diskurzus jegyében különböző valóságalkító stratégiákkal kísérletező ideológiai-politikai gyakorlat.¹² Mint ilyen, a multikulturalizmus a *modernitás* paradigmájába illeszkedik, a kultúra *szubsztancialista-relacionalista* felfogását feltételezi, s az elmélet gyakorlatalkító erejébe vetett hit egyik késői szószólójaként és kiteljesítőjeként lép fel.¹³

7.

A posztmodern egyetem egyik válfajaként megjelenő *multikulturális egyetem* kétségkívül a kulturális önszemplélet és önértelmezés fentiekben jellemzett megváltozásával függ össze. De ugyanakkor a nyugati társadalomnak a modern egyetemmel szemben támasztott ellentmondásos nevelési elvárásaival is kapcsolatban áll, melyek szerint az egyetemet végzett személynek egyszerre kell rendelkeznie a gazdasági globalizáció megkövetelte univerzális értéktermelői képességekkel, valamint a közügyek intézésében a demokratikus pluralizmus jegyében való részvételi képességekkel.¹⁴

A multikulturális egyetemi modell esetében a „multikulturális” jelző elvileg a nyelvek, vallások, etnikumok komplex sokaságának és sokféleségének a jelen-

¹² A multikulturalizmus – amint ezt a kérdés egyik szakértője, Feischmidt Margit is kiemeli – *diskurzus a kultúráról* és nem valamely valós kulturális állapot megjelenítődése; politikai és morális célokat követ, teoretikus és ideologikus előfeltevéseken nyugszik. – Feischmidt Margit: Előszó. In *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 7.

¹³ A probléma lényegéhez az is hozzátartozik, hogy a „multikulturalizmus” kifejezést gyakorta egységesítő, általánosító értelemben használják, azt a benyomást keltve, mintha homogén természetű folyamatokról lenne szó. Valójában azonban a multikulturalizmus sokféle, s a különböző kulturális viszonyok közepette nem lehet ugyanabban az értelemben vett multikulturalizmusról beszélni. Ma már jól elkülöníthető a nyugati kultúra felsőbbrendűségére építő *konzervatív multikulturalizmus*, a különféle faji, nemi, társadalmi csoportok természetes emberi egyenlőségét hirdető *liberális multikulturalizmus*, valamint a kulturális sajátosságokat és különbségeket a társadalmi egyenlőség és igazságosság kontextusában értelmező *pluralista multikulturalizmus*. – Vö. Almudena Moreno Mínguez: L'éducation pluraliste face à la venue de la société globale versus la société multiculturelle. In *2001 Bogues. Globalisme et pluralisme. TIC et éducation*. Les Presses de l'Université Laval, 2003. 217.

¹⁴ Vö. uo. 215.

létét fejezi ki az egyetemi intézményen belül. A különféle kultúrák beáramlanak a modern egyetem falai közé, s ott együttélési módozatok kialakítására törekednek a hagyományosan meghatározó szerepű domináns kultúrával. Jóllehet a folyamat az egyetemi ideológiában is leképeződik, amennyiben az egyetem szemléleti keretével és a belső intézményi szerveződés alapelveivel is felvállalja a multikulturalizmust, ez mégsem azt jelenti, hogy a kulturális önértelmezés változik meg ténylegesen, hanem inkább azt, hogy ez kényszerűen – a korszerűség kihívásainak engedve – követi a folyamatokat. Eközben az egyetemen önmagukat érvényesíteni kívánó kultúrák mintegy alulról, a mindennapi egyetemi gyakorlat talajáról termelik ki a multikulturális gyakorlatot. Minden kultúra igyekszik kialakítani a maga sajátos egyetemi „régiját”, s ez a belső regionalizmus a kultúrák párhuzamos egymás mellett éléséhez vezet. Korántsem biztos, hogy ez eljut a tényleges együttműködésig, inkább csak annak a helyébe kerül. Ugyanis a modern egyetem minél erőteljesebb hagyományokra támaszkodik, annál konzervatívabbá váló intézmény lesz. A felvállalt multikulturalizmus nagy valószínűséggel *konzervatív multikulturalizmusként* érvényesül, ami azt jelenti, hogy közelről sem szűnik meg a domináns kultúra főszerepe, sőt inkább újabb lehetőségek teremődnek számára a kulturális egyneműsítés és integráció korszerűbb formákban való megvalósításához.

Ennélfogva a multikulturalitás tényleges gyakorlatát – a multikulturalizmus egyetemi ideológiájának kijelentéseitől függetlenül – továbbra is korlátozni fogják a gazdasági globalizációnak való megfelelésre irányuló összegyvetemi törekvések, ami – a modern egyetem által képviselt kulturális dominancia egyenes folytatásaként – *kulturális globalizációval*¹⁵ egészül ki. Továbbá, arra is oda kell figyelni, hogy az egyetemen belüli multikulturalitás hangsúlyozottan *etnikai* vetületeiben, színezeteiben merül fel, azaz nem különféle „egyetemi kultúrák” egymás mellé tevődéseként és kölcsönhatásaként, hanem különféle kultúrahordozó etnikumoknak az egyetemi jelenlét iránti igényeként. Ezért a multikulturalitás egy újabb feloldhatatlannak tűnő ellentmondással terheli a globalizáció és a pluralizmus végső összebékíthetlenségének – s az ebből adódó folyamatos (permanens) reformkényszernek – a csapdájába került modern egyetemet. A multikulturális egyetemen előbb-utóbb szükségképpen konfliktusba kerül egymással és az egyetemen belüli (al)ideológiák, szemléletmódok és magatartásformák szintjén összezap a szakmaiság és a kulturalitás, a modernitásból átörökített képzési szemlélet és gyakorlat szakmai univerzalitása, illetve az ezzel nem mindig összeegyeztethető nyelvi és kulturális sajátosságok érvényre juttatása. Kulturális oldalról a sajátos értékeket, szakmai oldalról az univerzalitásra nyitott egyetem eszmét, s a hozzá társuló képzési és kutatási gyakorlatot látják veszélyeztetve. A tudományos professzionalizmus és a kulturális etnocentrizmus végérfelvitája bontakozik ki, amelynek igencsak idő- és energiaigényes

¹⁵ Vö. uo. 216.

játéka a modern egyetemet a szélsőséges univerzalizmus és relativizmus folyamatos konfrontációjának terepévé változtatja.

8.

A fentiek alapján könnyen az a benyomás képződhet, hogy az *interkulturalitás* jelensége a kulturális dominanciával, illetve a multikulturalitás tapasztalatainak ellentmondásosságával szembeni ellenhatásként, ellenreakcióként jött létre, s kitermelődésében a kritikai kultúrakutatás játszott fő szerepet. A kulturális antropológia és a politikatudomány körébe vágó számos elemzés is megerősíti ezt a látszatot. Valójában azonban ennél jóval többről, illetve egészen más természetű átrendeződésekről van szó a kultúra világában.

Már a modernitásra jellemző kulturális folyamatokban és az ezekre reflektáló kultúrakoncepciókban kibontakozott egy olyan vonulat is, amely mára megnyitja az utat a modernitás kulturális paradigmáiból való *kivezetés* irányába. Ebbe a folyamatba illeszkedik a kultúrára vonatkozó diskurzusban az *interkulturalitásra* való hangsúlyáttolódás, amely maga után vonja a kultúra terminus jelentéstartalmának lényegi átalakulását. Ez egybevág a kortárs kulturális tapasztalatok nagy horderejű átrendeződésével. Az interkulturalitás jelenségegyüttese egy új látásmód és fogalmiság kiképződését jelzi, amelyek a kultúra valóságának újfajta felfogását és megértését hordozzák.

Az „inter”kultúra problémája¹⁶ a kultúrával kapcsolatos gondolkodásmódnak és a kultúraértelmezéseknek egy olyan *fordulatát* feltételezi, amely a szubsztancialista és szubjektumcentrikus kultúrafelfogások meghaladásán alapul. E fordulattal járó szemléletváltás lényege a kultúrának egy újfajta megközelítésében áll: az önálló szubjektumként, az egyes konkrét kultúráknak egymással szembenálló kész szubjektumokként való felfogása helyett a kultúrának a *közöttiségből*, az interkulturalitás tapasztalatából kiinduló megértését, *hatásösszefüggésként* való kibontakozását, *hatástörténeti folyamatként* való felfogását állítja előtérbe.

Az „inter”kultúra nézőpontjából tekintve az „inter” kulturális hatásösszefüggésekként kiépülő mezője, folyamatos mozgása az, amelyből az egyes konkrét kultúrák egymással kölcsönhatásban kibontakoznak, és kiképezik a kulturális különbségeiket megjelenítő sajátosságaikat. Ebben a megközelítésben a kulturális egyetemességet nem a konkrét, partikuláris kultúrákhoz tartozó absztrakt, univerzális horizont hordozza, hanem a kulturális hatásösszefüggéseknek a *közöttiség* mozgásterében zajló, az egyes kultúrákat mindig továbbépítő, *kultúra-képző* játéka. A kultúrák közöttiség tehát nem *kész* kultúrák *közttiséget* jelent, hanem azt az alapvető emberi létállapotot jeleníti meg, hogy az emberi egyének és kö-

¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd egy terjedelmesebb tanulmányomat: A kultúra mint „inter”kultúra. In Veress Károly (szerk.): *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2008. 65–129.

zösségek életük bármely mozzanatában egy kultúra *közegében*, azaz kultúrában *benne állókként* találják magukat.

Ebben a kontextusban a *Másik* problémája is sajátos interkulturális szempontú megvilágításba helyeződik. Ugyanis a Másik problémája nem az egymástól különböző konkrét, partikuláris jegyekkel felruházott kultúrák egymással szembeni *mátságának* a problémája. Interkulturális nézőpontból a Másik mindig is egy adott kultúrán *belüli* szerves probléma; egy adott kultúrához mint „inter”kultúrához szükségképpen *hozzátartozik* a Másik. Ezáltal a konkrét, sajátos kultúrák egymáshoz való viszonyának a kérdése is megfordul: nem azért merül fel a Másik mint probléma, mert vannak különböző sajátos kultúrák, léteznek a kulturális mátságok, hanem fordítva: az interkulturalitás közegéből azért bontakozhatnak ki különböző kultúrák, mert mindenikükhöz hozzátartozik a Másik, s ily módon mindenikük nyitott a mássá válás lehetőségére.

Az értelemösszefüggés, amelyből az egyes kultúrák kiemelkednek, és amelyben egymással találkoznak, átfogja, megelőzi és egyszersmind meghaladja a partikuláris sajátosságokat. Ugyanis a *köz* mintegy *belülről* fogja át és hatja át a benne résztvevőket, s voltaképpen benne állva és belőle részesülve válnak ténylegesen résztvevőkké. Az egyes kultúrák azáltal találkozh(at)nak egyáltalán egymással, hogy már mindig is – a találkozásukkor is – be vannak vonva abba az átfogó értelemösszefüggésbe, amely éppen a különbözőségeik révén juttatja érvényre a ténylegességüket, tulajdonképpeniségüket. Mindenikük a *saját* nézőpontjának az érvényesítése révén válhat a legnyitottabbá a másik irányában. Az egyes konkrét kultúrák a saját nézőpontok *közösségében* találkoznak ténylegesen egymással. A valós interkulturalitás ezért nem jelenthet sem kulturális dominanciát, sem pedig nem eredményezhet kulturális asszimilációt.

9.

A mai egyetem esetében újrafogalmazódik egy igencsak régi kérdés: az egy és sok, az egység és sokaság viszonyának a kérdése. Egységbe lehet-e fogni/szervezni a sokaságot? Milyen lehet az ilyen egység és milyennek kell lennie? Az egyetemre vonatkoztatva manapság ez így tehető fel: Mi az, ami az egyetemet *egyetemként* tartja egyben? ami nélkül az egyetem képzési formák és programok, kutatócsoportok és projektek laza hálózatává alakulna át?

A sokaság és sokféleség tapasztalata hagyományos értelemben sem idegen az egyetem eszméjétől és gyakorlatától. Az egyetemi eszme az *univerzitás* kifejezés elsődleges jelentéstartalmához kapcsolódik. Ez egyszerre jelenti az önmagát kiteljesítő igazság egyetlenségét és az igazsághoz vezető utak sokféleségét, változatosságát, az igazságra vonatkozó különböző felfogások találkozási helyét és az egymással való versengésükben történő megmérettetését. Egyrészt az egyetem valóban az a „hely”, ahol legtisztább formájában érvényre jut és megmutatkozik az igazság, de másrészt az egyetem folytonos *úton levés* is, szüntelen mozgás, előrehaladás az igazság keresésének és kiteljesítésének soha meg nem

szűnő folyamatában. Az egyetemben kiteljesedő igazság egysége egyúttal az igazságot feltáró tudomány egységét is megjeleníti. De ez megint csak olyan természetű egység, amely a szaktudományok sokféleségeként, a nézőpontok és a kutatási módszerek roppant változatosságaként realizálódik. A szaktudományok sokasága viszont nem esetlegesen és alkalomszerűen kapcsolódik egymáshoz, hanem szervesen illeszkedik bele a tudományos megismerés összefüggő rendszerébe. Az egyes szaktudományok módszeres művelése nem vonható ki a tudomány egészével való összefüggéseiből, s ennek köszönhetően a leginkább részletekbe menő szakkutatás is *filozófiai* horizontba helyeződik. A tudomány korpuszának a mindenkori belső tagolódása az egyetem fakultásainak felépítésében és elrendeződésében is kifejeződik.¹⁷

Az, amit fentebb a kultúráköziségről mondtunk, hangsúlyozottan érvényes az egyetemnek egy újszerű, a modern egyetemet ténylegesen meghaladó létmódja esetében. A tudományos diszciplínák egymással és a tudomány egészével való kapcsolatának vonatkozásában ezt mindenekelőtt az interdiszciplinaritás tapasztalatával lehet megvilágítani. Sokan az *interdiszciplinaritás*ban sem látnak más egyebet – a multikulturalitáshoz hasonlóan –, mint kész diszciplínáknak egy közös kutatási probléma kapcsán való találkozását. Ennélfogva beleütköznek az interdiszciplinaritás paradoxonába, s előáll számukra az a feloldhatatlan kettősség, miszerint az egyik oldalon kutatási divatideológiává előlépő interdiszciplinaritás – amelyhez minden magára valamit is adó kutatónak csatlakoznia kell –, a másik oldalon, a megismerés tényleges oldalán, mégsem vezet az (el)várt eredményhez.¹⁸

Az interkulturalitást ténylegesen és lényegében felvállaló szemléletváltás szükséges az interdiszciplinaritás helyes megértéséhez, annak a belátásához, hogy az interdiszciplinaritás valójában a kutatási folyamatnak azt a *közöttiségét* hivatott feltárni és kifejezni, amelyben maguk a tudományos diszciplínák a többoldalú megismerési kölcsönhatások, egymásbajátszó szemléletmódok erőterében kiképződnek. Az interdiszciplinaritás a nézőpontbeli és módszertani hatásösszefüggések folyamata, amely nem a kész diszciplínák közé ékelődik, hanem mint „inter” mindig is megelőzi az újabb diszciplínák kialakulását.¹⁹ Valaki

¹⁷ „Az egyetem olyan módon tagolt – írja Jaspers –, mely a tudományok összességét reprezentálja.” – K. Jaspers: i.m. 216.

¹⁸ Az *interdiszciplinaritás paradoxona* eképp merül fel: a különböző tudományos diszciplínákban érdekelt kutatók egy komplex „egész” feltárása és megismerése érdekében lépnek kapcsolatba egymással, amelynek elemzése mégsem vezet a saját tárgyuk – annak éppen az elvi „nem egész” mivolta folytán – jobb, teljesebb megismeréséhez. – Vö. Christophe Albaladejo, Philippe Geslin, Daniele Magda: *La mise à l'épreuve. Le transfert des connaissances scientifiques en questions*. Éditions Quae, 2009.

¹⁹ Voltaképpen ez a gondolat sejlik fel Jaspersnél is, amikor azt állítja, hogy az egyetemen „az igazság feltételektől mentes kutatása” folyik. – K. Jaspers: i.m. 181. Az „előfeltevésmentesség” azt jelenti, hogy az igazság feltárására törekvő igazi kutatás mindig *elébe megy* a már rögzített vagy utólag lerögzíthető feltételeknek, azaz a meglévő és a kutatót *közé* helyezkedik, a meglé-

csakis az interdiszciplinaritás talaján válhat ténylegesen *diszciplináris*sá, azaz a saját kutatási szakterületének a határai és lényegi jellemzői ebben a közös, köztes megismerési mezőben válhatnak igazán beláthatókká.

10.

Az élő tudomány művelésének mindig is többféle módja lehetséges. A gyakorló kutatás olyan tapasztalati és megismerési közeg, amelynek játékából, hatásösszefüggéseiből folyamatosan újfajta szemléletek, módszerek, paradigmák lépnek elő. A tudományos kultúra nem más, mint éppen az ezekben rejlő különbségek érvényre juttatása, s a különbözőségek egymással való produktív találkoztatása. Ennek megfelelően, az egyetemi kultúra igazi kulturális problémája nem az etnikai sokszínűség beáramlásából adódik, hanem a különféle képzési és kutatási formák, módozatok, paradigmák hatásösszefüggéseiből. Hiszen ezek mindenike lehetséges *kutatási és képzési kultúrák* hordozójaként és érvényre juttatójaként valósul meg. Az egyetem etnikai alapú kulturális sokfélesége valójában nem más, mint egy manapság igencsak eluralkodó *antropológiai látszat*, amelyet voltaképpen annak a belátásának és megértésének a hiánya éltet, hogy az egyetem lényege szerint mindig is a *kulturális pluralitás* természetes közege, s nincs más választása, mint vissza(előre)lépnie tényleges önmagához: ahhoz a (kulturális) különbségek játékából előlépő sokszínű, hiteles egyetemi világhoz, amelynek érvényre jutását a modern egyetem monokulturális létmódja hosszú ideig visszatartotta.

Az „inter” tehát a hatásösszefüggések játéka, amelynek *közegéből* kibontakozik, s amelyben egyszersmind megalapozódik az egyetem új egysége: az *interkulturális egyetem*. Ez az „egység” voltaképpen – a maga paradox módján – éppen abban a (kulturális) „különbség”-ben gyökerezik, amelyre U. Eco is hivatkozik; ez képezi az „egyetemi kultúrának” azt a folytonos mozgásban levő, nyitott horizontú közegét, amelyben állandóan új kulturális képződmények formálódnak. Az Eco, Bókay és még sokan mások által szóba hozott „egyetemi kultúra” lényegében és alapvető értelmében szerint tényleges „inter”kultúra, sőt az „inter”-kultúra legautentikusabb és mondhatni legeredendőbb megvalósulási módja. Az „egyetemi kultúra” nem egyszerűen egymás mellé helyezi, megjeleníti és érvényre juttatja a készen álló többféle kultúrát, hanem valóságosan és folyamatosan *képezi* a kultúrát. A képződő kultúra (egyetemi) történéseinek igazi formája az „inter”kultúra.

vőtől való *el-állásból* adódó *különbségként* létesülő „köz”-nek a játékába, amelynek folyamatában „minden előfeltevését kísérletnek fogja fel”. – Uo. 207. Ez a nyitott beállítódás biztosítja a probléma véges, de határtalan tapasztalati-megismerési mezőben történő kutatását, azaz az igazságtörténésnek egy mindenkor jól belátható-bejárható szituáción belüli, de annak nyitott horizontjában folyamatosan továbbhaladó, végérvényesen soha le nem záruló mozgását, úton levését.

Nem az egyetem jövője bizonytalan, hanem a múlt ellenállása makacs. A mai egyetem igazi problémái csak látszólag adódnak a „posztmodern” széttörézettségéből, valójában a modernitás önvédelmi mechanizmusaiban gyökereznek.